

4. *Петько Л.В.* Організація туристської діяльності в загальноосвітній школі і формування суспільно-комунікативної активності підлітків // Теоретичні питання освіти та виховання. Збірник наукових праць КНЛУ. – 2005. – Вип.29. – С.141 – 144.

УДК 37.013.42

Ж.В. Петрочко

РЕІНТЕГРАЦІЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, ЯК ПРІОРИТЕТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХНІХ ПРАВ

Анотація. У статті представлено авторські підходи до визначення поняття „реінтеграція дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” та рівнів цього процесу; охарактеризовано основні етапи реінтеграції вихованця інтернатного закладу в сімейне середовище.

Ключові слова: реінтеграція, діти-сироти, сімейне середовище.

Аннотація. В статті представлено авторський підхід к определению понятия „реинтеграция детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки”, а также уровней исследуемого процесса; дана характеристика основных этапов реинтеграции воспитанников интернатных учреждений в семейную среду.

Ключевые слова: реинтеграция, дети-сироты, семейная среда.

Annotation. the author's approaches to the concept of „orphans' reintegration” and the levels of this process is given in the article.

Key words: reintegration, orphans, family environment.

У нових економічних і соціально-культурних умовах Україна з усією відповідальністю ставить і вирішує питання щодо гарантій реалізації прав і можливостей усіх дітей, незалежно від стану чи походження. Чинником, базовою умовою успішної соціалізації дитини й водночас соціально-виховуючим розвивальним середовищем, де формується система її цінностей та норм поведінки, є сім'я. Відповідно, забезпечення права дитини на зростання у сприятливому сімейному середовищі – фундаментальне право, що є своєрідним осердям для задоволення інших прав особистості, що формується.

Реалізація державної політики в сфері забезпечення права дитини на виховання і розвиток у сімейному середовищі нині зазнає змін, оновлення. Серед її пріоритетів чітко окреслюється підтримка дітей, котрі зростають поза сімейним середовищем – дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Враховуючи зазначене, основним завданням соціально-педагогічного забезпечення прав таких дітей є створення сприятливого соціально-виховуючого середовища, тобто ефективних умов для реалізації й захисту прав дитини шляхом гармонізації задоволення її особистісних потреб, є їхня реінтеграція в біологічну чи прийомну сім'ю.

Реінтеграція дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснюється відповідно до переконань: необхідно готувати дитину до створення власної сім'ї та адекватного виконання нею батьківських функцій.

Найкращою умовою для цього є безпосереднє зростання дитини у гармонійному сімейному середовищі. Успішність подальшої соціалізації вихованця інтернатного закладу значною мірою залежить від використання можливостей його реінтеграції у сімейне оточення.

Метою даної статті є визначити поняття „реінтеграція дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” та рівнів цього процесу; охарактеризувати основні етапи реінтеграції вихованця інтернатного закладу в сімейне середовище.

Реінтеграція – (від лат., що означає відновлення, набуття цілісності) – процес повернення людини в суспільство у ролі активного і незалежного члена соціального життя, що передбачає компенсацію втрат соціальних зв'язків, досягнення відповідного рівня емоційного стану тощо. Організація та забезпечення оптимальних умов реінтеграції створюють можливості для подальшого повноцінного функціонування індивіда у соціумі, його успішної соціалізації. Реінтеграція дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, – процес повернення чи входження їх до тієї чи іншої соціальної системи шляхом відновлення або формування прив'язаностей, соціальних зв'язків та відносин, набуття соціального досвіду, соціальної компетентності.

Реінтеграція здійснюється у соціумі, а відповідно розгортається у мережі соціальних взаємодій. Саме зміст соціальних взаємодій у певній соціальній системі можна покласти в основу визначення даного поняття. Враховуючи специфіку процесу реінтеграції дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначимо такі рівні соціальних взаємодій: чуттєво-емоційний; емоційно-соціальний; соціально-інституційний. Зокрема на чуттєво-емоційному рівні відбувається відновлення, розвиток чи встановлення прив'язаностей (емоційно теплих, близьких, люблячих, стійких та тривалих стосунків між людьми) дитини з батьком, матір'ю, близькими родичами. На емоційно-соціальному рівні також має місце процес формування та розвитку прив'язаностей, проте помітно вирізняється соціальний компонент взаємодій між дитиною і прийомними батьками (опікунами, батьками-вихователями), дитиною і соціальним працівником, що здійснює соціальний супровід виховання та розвитку дитини у сім'ї. Передумовами зазначеного певною мірою є збереження за дитиною статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування; отримання певних пільг, соціальних виплат та державних допомог тощо. На соціально-інституційному рівні соціальні взаємодії набувають найвищого і найважливішого виду та змісту – активної соціалізації (засвоєння і перетворення індивідом соціальних норм і культурних цінностей шляхом активного входження в соціальні інституції суспільства). Як правило, на такий рівень соціальних взаємодій людина виходить після досягнення повноліття, набуття правосуб'єктності, коли, з'являються соціогенні потреби – необхідність осмислювати своє подальше життя, вибирати професію, планувати створення власної сім'ї, задумуватися над стратегічними завданнями, які б становили мету життя у кількох або в усіх соціальних інституціях [4, с. 129 – 131].

У контексті зазначених рівнів соціальних взаємодій і потрібно розглядати реінтеграцію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Так, на чуттєво-емоційному рівні реінтеграція передбачає повернення дитини у те конкретне сімейне середовище, звідки вона вийшла, тобто у біологічну сім'ю чи під опіку близьких родичів. На емоційно-соціальному рівні реінтеграція визначатиметься як повернення дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, з інституційного в сімейне середовище, і передбачає влаштування дитини в сім'ю усиновителів, прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, під опіку осіб, що не є родичами дитині. На соціально-інституційному рівні реінтеграція розглядатиметься як вихід із відносно закритої інтернатної системи, для якої характерним є обмежене коло соціальних зв'язків, у систему відкриту, в незалежне життя поза межами інтернатного закладу.

На соціально-інституційному рівні компоненти реінтеграційного процесу дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, охоплюють різні сфери суспільного життя дитини. Зокрема, залежно від сфер суспільних відносин український вчений В.Т. Циба виокремлює такі соціальні інституції: 1) економічну (підприємства, де здійснюється трудова діяльність людини); 2) політичну (законодавчі, виконавчі та судові органи, збройні сили, політичні партії); 3) родинних зв'язків, шлюбну й сім'ю (родинну); 4) виховну (педагогічну); культурницьку (інституції у сфері культури); 5) релігійну; 6) екологічну [4, с. 29].

У різних інституціях проявляються різні напрями соціально-педагогічної діяльності. Так, у межах підготовки дитини до входження в економічну інституцію здійснюється сприяння її працевлаштуванню відповідно до потреб та індивідуальних особливостей; вироблення навичок планування бюджету та витрат; в політичну – сприяння захисту майнових прав дитини після закінчення навчання в інтернатному закладі; формування громадянської свідомості, політичної

культури; в родинну – моделювання уявлення та переконання дитини про функціонально спроможну сім'ю (формування цілісного образу сім'ї з усвідомленням її функцій, механізмів розвитку, розподілу ролей тощо); вироблення необхідних навичок створення власної функціонально спроможної сім'ї; в педагогічну – передавання соціального досвіду старших поколінь; підготовка до включення дитини в різні структури соціальних інституцій; підтримка соціально-позитивної активності вихованця інтернатного закладу, введення його у соціально-виховне середовище; сприяння здобуттю освіти; в культурницьку – допомога в досягненні цінностей культури, пов'язаних з технічною та мистецькою творчістю, а також фізичним удосконаленням; сприяння розкриттю індивідуальних здібностей і талантів; підтримка дитини у пошуку тієї сфери творчої діяльності, де вона зможе найбільшою мірою самореалізуватися і самоствердитися; вироблення навичок організації і проведення змістовного дозвілля; в релігійній – забезпечення права свободи вірування і водночас формування критичного мислення з метою запобігання культової залежності; в екологічній – розвиток екологічного мислення, спрямованого на збереження і розвиток природного та сприятливого техногенного середовища.

Водночас має здійснюватися підготовка персоналу інтернатних закладів і спеціалістів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді до здійснення реінтеграційного процесу; формування громадської думки щодо підтримки вихованців та випускників інтернатних закладів; активізація громади щодо підтримки реінтеграції вихованця інтернатного закладу. Вищезазначені рівні процесу реінтеграції можуть бути представлені схематично (див. рис. 1).

Як процес, реінтеграція базується на певних принципах, серед яких: гуманізм (ставлення до дитини як найвищої цінності, безумовне прийняття, любов і повага до неї); індивідуальний підхід до дитини (виявлення проблем особистісного зростання і допомога у їх розв'язанні, врахування індивідуальних особливостей та розробка персонального плану реінтеграції); пріоритетність інтересів дитини (надання переваги інтересам дитини у конфліктних та спірних випадках); комплексний підхід (різнобічна оцінка потреб дитини та середовища, у яке вона інтегрується); взаємодія, командний підхід до вирішення проблем дитини та сім'ї (налагодження співпраці та партнерства між різними державними і неурядовими організаціями в інтересах дитини, створення міжвідомчих та мультидисциплінарних команд фахівців для ухвалення обґрунтованого рішення стосовно дитини, сім'ї); стимулювання дитини і сім'ї до самопомоги (активізація внутрішніх ресурсів сім'ї та дитини до зміни способу життя на краще, перебудови стосунків, саморозвитку; формування бажання успішно адаптуватися до нових умов та бути мобільним).

Необхідність у першочерговій реінтеграції мають діти раннього віку та діти з незначним досвідом проживання в інтернаті (до 6 місяців). Причому, чим довше дитина залишається у закладі, тим менше шансів її успішно реінтегрувати. Водночас високу ймовірність успішної реінтеграції мають діти, вилучені із сім'ї без позбавлення батьківських прав через матеріальні проблеми й чий батьки, родичі висловили бажання їх повернути.

Реінтеграцію вихованців інтернатних закладів потрібно розглядати як процес із чітко окресленими етапами. Зокрема, враховуючи міжнародний (британський) досвід, можна виділити дев'ять етапів повернення дитини у сімейне середовище, що подані на схемі нижче (див. рис. 2). Представлені етапи було обґрунтовано у ході реалізації проекту ЄС „Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей”, який реалізовувався ПБО „Кожній дитині” в Україні упродовж 2005-2007 рр.

СОЦІУМ як система соціальних зв'язків та взаємодій

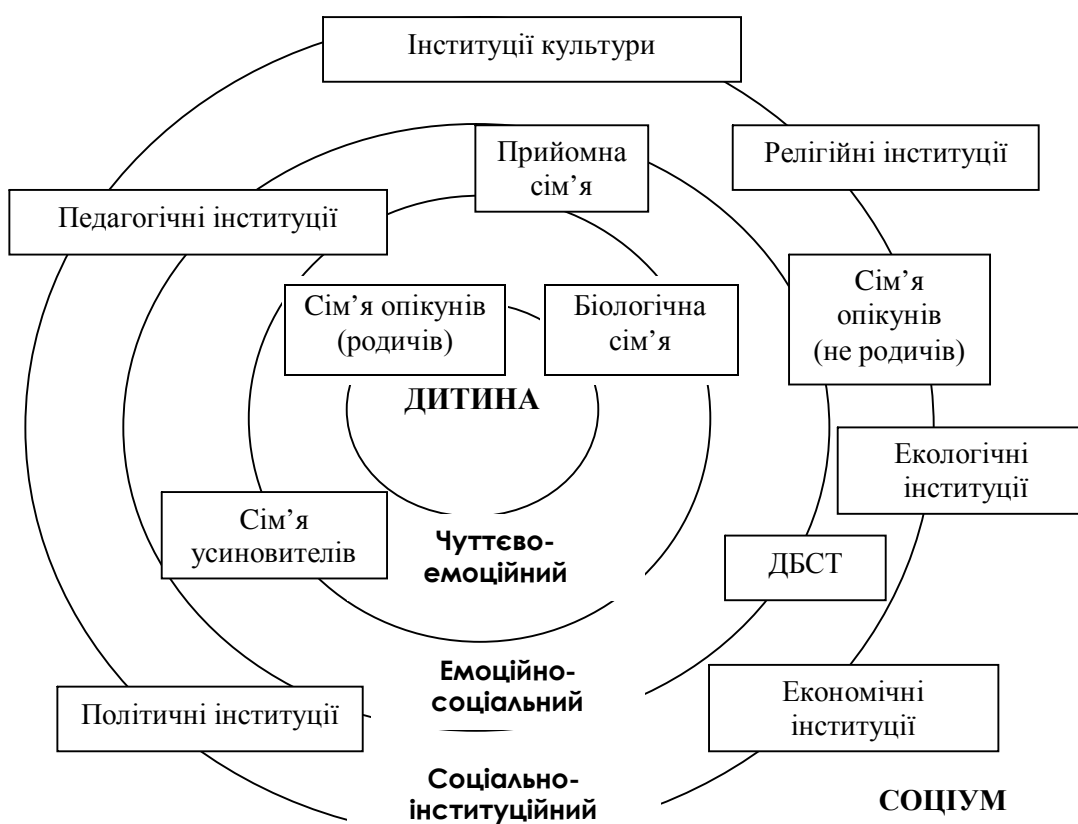

Рис. 1. Рівні реінтеграційного процесу

Незважаючи на негативний досвід проживання в сім'ї, багато дітей прагнуть повернутися у родинне оточення. Проте цей шлях "додому" часто виявляється дуже складним. Більшість етапів процесу реінтеграції проходять ще в період перебування дитини в інтернатному закладі, а не після її повернення / влаштування в сім'ю. Детальніше розглянемо усі етапи реінтеграції вихованця інтернатного закладу.

Етап 1. Початкова оцінка та ухвалення рішення щодо можливостей реінтеграції дитини. Всі рішення реінтегрувати дитину в біологічну сім'ю, сім'ю родичів чи іншу родину реалізуються тільки після оцінки її потреб, оскільки потрібно з'ясувати можливість і виправданість такого повернення дитини, а також відповідність цього процесу найкращим інтересам дитини.

Водночас проводиться відповідна робота з сім'єю, що передбачає: збір інформації про біологічну сім'ю дитини; пошук даних про родичів, значущих для дитини; встановлення контактів соціального працівника (педагога) з сім'єю, родичами; вивчення сімейних проблем та причин їх виникнення; організація позитивного інформування родичів про вихованця / вихованку інтернатного закладу. Завдання соціального працівника / соціального педагога на даному етапі – провести оцінку бажання дитини повернутися додому та стану життя сім'ї (тих факторів, які покращились і відтепер сприяють реінтеграції). У випадку реінтеграції дитини у прийомну сім'ю, ДБСТ, під опіку чи усиновлення проводиться оцінка здатності батьків задовольняти потреби дитини.

На основі звіту соціального працівника / соціального педагога за результатами початкової оцінки рішення щодо можливості реінтеграції ухвалюється колегіально (координаційною радою або іншим схожим координаційним органом). Відразу після такого рішення сім'ю доцільно взяти під соціальний супровід спеціалістів Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ).

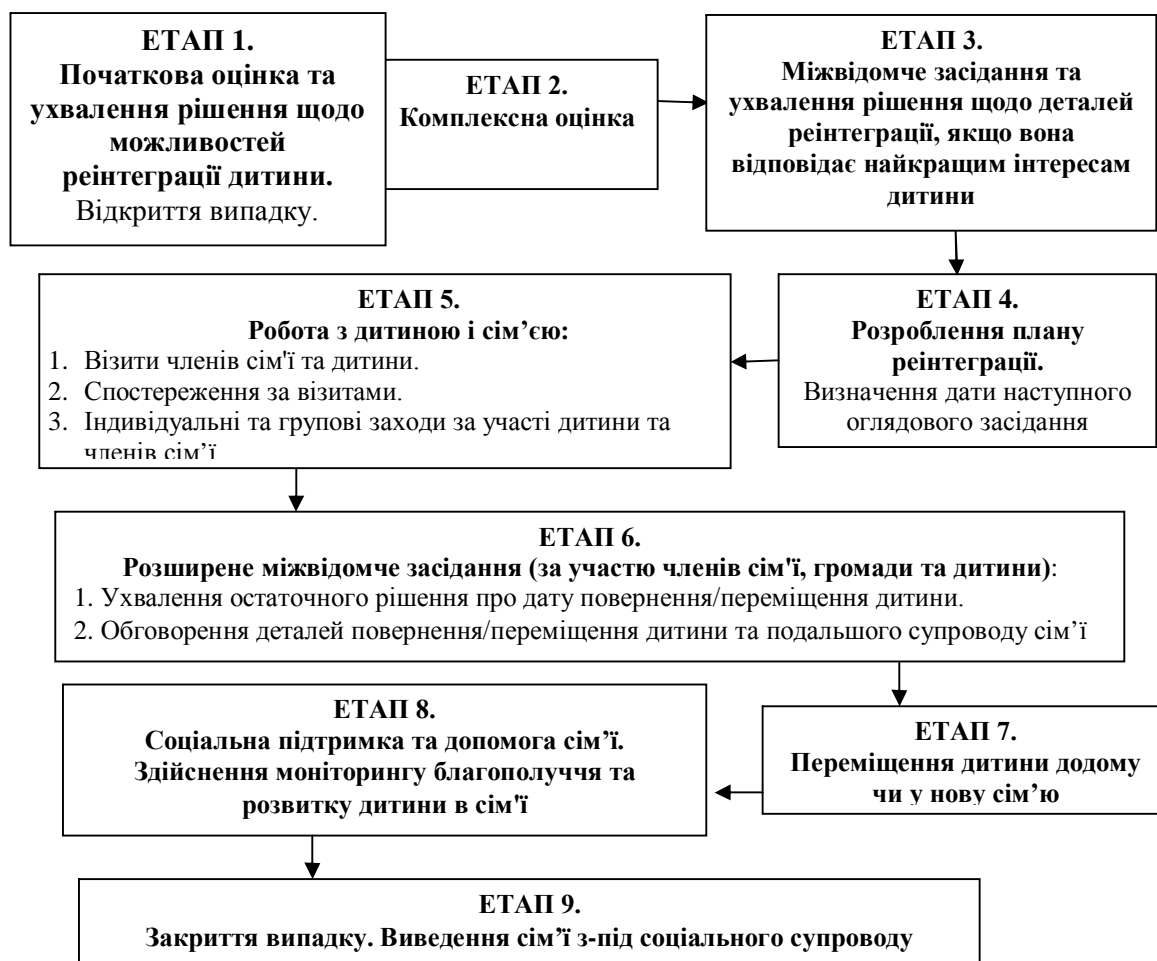

Рис. 2. Алгоритм здійснення реінтеграції вихованця інтернатного закладу у сімейне середовище

Етап 2. Комплексна оцінка. Комплексна оцінка потреб дитини, сім'ї та їхнього соціального оточення надасть повну детальну інформацію щодо всіх аспектів життя дитини та її сім'ї. Така оцінка підтверджує, що процес реінтеграції справді відбуватиметься в найкращих інтересах дитини.

Етап 3. Міжвідомче засідання (міжвідомча зустріч). Міжвідомча зустріч проводиться з метою обговорення та аналізу результатів комплексної оцінки й ухвалення рішення щодо деталей реінтеграції. До роботи на таких зустрічах можуть бути запрошені представники інтернатного закладу, де виховується дитина, вчитель / вихователь, соціальні працівники ЦСССДМ, лікар-педіатр чи дільничний лікар, спеціалісти служби у справах дітей, кримінальної міліції у справах неповнолітніх та ін. Якщо всі учасники засідання висловлюють згоду, що повернення дитини відповідає її найкращим інтересам, вносяться пропозиції до плану здійснення реінтеграції.

Етап 4. Розроблення плану реінтеграції. Варто зауважити, що реінтеграція вихованця інтернатного закладу у сім'ю не може бути короткотривалим, а відповідно, недбалим процесом – вона триває, як правило, не менше трьох місяців. Складаючи план реінтеграції, особливу увагу потрібно звернути на візити дитини додому та батьків в інтернатний заклад (їх час, місце та тривалість). Інтенсивність візитів залежатиме від віку дитини, терміну її інституалізації, здійснення таких візитів раніше, до початку процедури повернення дитини.

Мета, завдання і заходи реінтеграції викладаються письмово й погоджуються усіма сторонами. Під час планування потрібно враховувати: рівень прив'язаності дитини до біологічної сім'ї; причини роз'єднання сім'ї; можливість рідної сім'ї захистити дитину; висловлену дитиною потребу почуватися частиною сім'ї; її бажання залишитися у

територіальній громаді; культурну, релігійну ідентичність дитини; взаємини з братами, сестрами, намагаючись уникнути їх роз'єднання.

Етап 5. Робота з дитиною та сім'єю. Провідним компонентом реінтеграційного процесу є безпосередня підготовка біологічної сім'ї до зустрічі дитини та спільного проживання з нею та дитини до повернення додому. Як тільки узгоджується план реінтеграції, відразу потрібно налагоджувати і розвивати взаємодію дитини з батьками. Зокрема, робота з сім'єю вихованця інтернатного закладу може охоплювати: спільне з батьками складання плану виходу із життєвої скрути, його реалізацію й моніторинг; допомогу у вирішенні житлових питань, працевлаштуванні батьків; направлення батьків, у разі потреби, до нарколога з питань подолання алкогольної чи наркозалежності; допомогу у відновленні документів; оформлення та надання матеріальної/гуманітарної допомоги, виплат; сприяння створенню позитивного психологічного мікроклімату в сім'ї; посилення відповідальності рідних батьків щодо виховання дітей; закріплення у батьків цінності дитини; навчання батьків і родичів методів та прийомів ефективного спілкування з вихованцем інтернатного закладу.

Форми та методи роботи з сім'єю у процесі реінтеграції: складання сімейного плану подолання складних життєвих обставин; бесіда з батьками; індивідуальне консультування родичів спеціалістами (юрист, психолог, соціальний педагог та ін.); організація спільного дозвілля (свята в інтернатному закладі, похід у кіно, театр; екскурсії тощо); організація візитів дитини у сім'ю і спостереження за нею та батьками під час таких зустрічей; виконання дитиною у присутності батьків чи рідних певного практичного завдання (малюнок сім'ї, тест), що дозволяє спостерігати за реакцією батьків, їхнім ставленням до дитини, її дій; організація занять школи батьківської мудрості з питань розвитку дитини, особливостей її виховання.

Робота з дитиною задля підготовки її до повернення у сім'ю передбачає відновлення, розширення та зміцнення контактів дитини з батьками, родичами, формування у неї позитивної мотивації до змін. Одним із її напрямів є організація і проведення взаємних візитів дитини до батьків і батьків до дитини. Для обох сторін важливо, щоб взаємні візити ставали дедалі частішими і якіснішими. Це сприятиме розвитку їхніх стосунків, а також визначить здатність батьків до батьківства та схильність дитини визнавати їхні настанови, життєві орієнтири, стиль виховання. Якщо упродовж візитів дитина, член сім'ї або спеціалісти висловлюють занепокоєння, що дитина не почувається щасливою з приводу повернення додому, відразу ж потрібно скликати міжвідомче засідання. Той факт, що реалізацію плану реінтеграції було розпочато, зовсім не означає, що цей процес не можна зупинити.

Етап 6. Розширене міжвідомче засідання (за участю членів сім'ї, громади та дитини). На таку зустріч, окрім учасників попереднього міжвідомчого засідання, можуть бути запрошені активні представники громади, батьки та сама дитина. Усі зацікавлені сторони збираються разом для здійснення спільного огляду розвитку подій. Якщо все йде за планом і дитина висловлює бажання повернутися до сім'ї, якщо немає професійних заперечень, що базуються на фактах, тоді визначається дата повернення дитини у сім'ю. Окрім цього, на засіданні обговорюються питання подальшого супроводу сім'ї, у разі потреби визначаються спільні заходи, відповідальність за які із соціальним працівником поділяє представник тієї чи іншої організації.

Етап 7. Поміщення дитини додому чи у нову сім'ю. Дитина переїжджає назад до своєї домівки чи у нову сім'ю. На цьому етапі важливо допомогти дитині адаптуватися у школі чи в дитсадку, а також інтегруватися у колектив гуртка, творчого об'єднання, спортивної секції тощо. Головним чином це належить до відповідальності батьків, проте, у разі потреби, соціальний працівник має надати їм відповідну пораду, допомогу.

Етап 8. Соціальна підтримка та допомога сім'ї. Здійснення моніторингу благополуччя та розвитку дитини в сім'ї. Невід'ємною частиною гарантування, що реінтеграція пройшла успішно, є забезпечення „пост-транзитного” соціального супроводу. Важливо, щоб соціальний працівник, який готував дитину до повернення у сім'ю, регулярно здійснював візити і за потреби активно залучався до життя дитини після її переміщення з інтернатного закладу. Мета

візитів – переконатися, що реінтеграція пройшла успішно, а стосунки, що розвивались упродовж виконання плану реінтеграції, залишаються позитивними.

Етап 9. Закриття випадку. Виведення сім'ї з-під соціального супроводу. Якщо сім'я навчилася долати складні життєві обставини, стосунки з дитиною стабільні, її потреби задовольняються, то справу потрібно закрити. Не виправдовує себе практика тривалого соціального супроводу сім'ї, якщо в цьому немає потреби.

Таким чином, реінтеграція має відбуватися як поступовий контрольований процес. Постійні зміни в умовах надання опіки, формах влаштування шкодять розвитку дитини, формуванню прив'язаностей, тому під час реінтеграційного процесу потрібно уникати раптових перемін і суперечливих рішень.

Забезпечення та закріплення контактів між дитиною і родиною, підготовка вихованця інтернатного закладу до виходу у нове середовище передбачає завчасність, плановість, урахування індивідуальних особливостей дитини, міжвідомче партнерство та мультидисциплінарний підхід до ведення конкретного випадку.

Водночас процес реінтеграції дитини в біологічну сім'ю може супроводжуватися низкою суб'єктивних та об'єктивних труднощів, які потрібно враховувати, а саме: брак законодавчо закріплених положень щодо механізмів чи порядку реінтеграції, що відображається у т.ч. у відповідних відомчих наказах, інструкціях; слабкість переконань представників різних державних організацій, особливо керівництва та педагогічних працівників інтернатних закладів, щодо переваг реінтеграції для розвитку дитини; труднощі міжвідомчої співпраці; недостатній рівень підготовленості працівників соціальної сфери до здійснення процесу реінтеграції; обмеженість інформації про сім'ю чи її скупість, суб'єктивність; невідпрацьованість психологічних травм дитини, набутих за період проживання у сім'ї; відмова батьків вихованця інтернатного закладу від контакту з соціальним працівником, небажання і невміння співпрацювати; неготовність батьків до негативного досвіду дитини, набутого в інтернаті (шкідливі звички, ранній статевий досвід, несамостійність, споживацьке ставлення) тощо.

Література

1. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: Навч.-метод. комплекс / Авт.-упоряд.: *О.В. Безпалько, І.Д. Зверева, З.П. Кияниця* та ін. / За заг. ред. *І.Д. Зверевої, Ж.В. Петрочко*. – К.: Фенікс, 2007. – 528 с.
2. *Пеша І.В.* Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (проблеми реформування). – К.: Логос, 2000. – 87 с.
3. *Циба В.Т.* Соціологія особистості: системний підхід (соціально-психологічний аналіз): Навч. посіб. – К.: МАУП, 2000. – 152 с.

УДК 378: 364.62: 007

О.С. Повідайчик

ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ МАТЕМАТИЧНОЇ ОБРОБКИ СТАТИСТИЧНИХ ДАНИХ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Анотація. У даній статті розглядається проблема формування інформаційної культури майбутніх соціальних працівників під час вивчення курсу „Математико-статистичні методи аналізу даних соціологічних досліджень”.

Ключові слова: інформаційна культура, інформаційні технології, аналіз даних, статистичні пакети обробки даних соціологічних досліджень.